

ЗА ЕДНА РАННА ТРЕВНЕНСКА ИКОНА ОТ КЪПИНОВСКИЯ МОНАСТИР

Ваня САПУНДЖИЕВА (Велико Търново)

Зографите от Тревненската художествена школа и тяхното творчество са обект на изследователски интерес от почти един век насам. Забуленото в тайни родово начало на основоположниците на най-многочислената и изключително продуктивна школа в рамките на днешна България привлича вниманието на видни учени като А. Василиев¹, А. Божков², Л. Прашков³, И. Гергова⁴ и много други.

В края на 70-те години на отминалото столетие за първи път се откриват и публикуват подписани от своите автори тревненски икони, които доказват наличието на школувани творци от Трявна още през втората четвърт на XVIII в.⁵ Това са иконите „Архангелски събор“⁶ (ил. 1), от Присовския манастир, три икони от Къпиновския манастир, сега в експозициите на Музея на възрожденската Икона в гр. Елена и — „Св. Йоан

¹ Василиев, А. Български възрожденски майстори, С., 1965, 18—20, 23—24, 63; Василиев, А. За българската живопис през XVIII в. В: Сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха, С., 1962, 477.

² Божков, А. Тревненската живописна школа, С., 1967, 22; Тревненска живописна школа, каталог от изложба 1980 г. Виж също: Сб. Тревненска художествена школа, С., 1985; Темелски, Хр. Към въпроса за Тревненската живописна школа, сп. Векове, 1985; Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров, Корпус на стенописите от XVIII в., С., 2006, 15, 21, 23—24, 37 и др.

³ Прашков, Л. Монументалната църковна живопис в България XVIII—XIX в., ВТ, 1998.

⁴ Гергова, И. Нови факти за началото на живописиста в Трявна, Изкуство, 3—4, 1978, 72—74.

⁵ Гергова, И. Нови..., 72—74.

⁶ Икона „Архангелски събор“, 1735 г., размери: 68 x 98 см, монтирана на Владишкия трон в храма на Присовския манастир „Св. Архангели“, автори: Недьо, Георги и Драган. Цит. по: Гергова, И. Нови..., 74; Тревненска...

Кръстител“⁷ (ил. 2), „Св. Никола“⁸ (ил. 3), „Св. прор. Илия“⁹ (ил. 4) и още една от сбирката на Регионален исторически музей — Велико Търново¹⁰. Първите три творби са изпълнени в една и съща година — 1735, имат общ поръчител — хаджи Теофан и са дело на един зографски екип¹¹. Почти еднаквите им размери, характерният декоративен резбован орнамент и стилните им особености насочват недвусмислено към принадлежността им към общ иконостасен ред, с най-вероятна патронна икона — „Архангелски събор“¹². Със сходни характеристики се отличават и двете икони на св. прор. Илия, които произхождат от Къпиновския манастир и от с. Арбанаси.

С дейността на зографите от Трявна през този период се свързват и редица стенописни ансамбли от с. Арбанаси — притегателен център за творци от целия Балканския полуостров през XVI—XVIII в. При стенописването на параклиса „Св. Харалампий“ (1724)¹³, (храм „Св. Атанасий“); на параклиса „Св. Троица“ (1703—4), (ман. „Успение Богородично“)¹⁴, на наоса и притвора на храм „Успение Богородично“ (1688)¹⁵,

⁷ Икона „Св. Йоан Кръстител“, размери: 68 x 100 см, произхождаща от Къпиновския манастир, сега в Музей на възрожденската икона — гр. Елена.

⁸ Икона „Св. Никола“, 1735, размери: 68 x 100 см., произхождаща от Къпиновския манастир, сега в Музей на възрожденската икона — гр. Елена.

⁹ Икона „Св. прор. Илия с житийни сцени“, ок. 1735 г., размери: 95 x 65 см, произхождаща от Къпиновски манастир, сега в Музей на възрожденската икона — гр. Елена. Цит по: Тревненска..., кат. № 41, без номера на страници; **Божков, А.** Тревненска художествена школа, С, 1980, 11; **Божков, А.** Българската икона, С., 1984, ил. 426. Според И. Гергова тази икона е дело на зограф Стойо, който е автор на стенописите от 1710 в наоса на храм „Св. Георги“, с. Арбанаси. Виж: **Гергова, И.** Църквата „Св. Георги“ в Арбанаси, ПИ, 3, 2005, 51.

¹⁰ Икона „Св. прор. Илия“, около 1735 г., размери: 67 x 55 см, произхождаща от с. Арбанаси, сега в РИМ — В. Търново, инв. № 154. Цит. по: Тревненска..., кат. №38, без номера на страници; **Божков А.** Тревненска..., 18.; **Божков, А.** Българската икона, С., 1984, ил. 428. **Bossilkov, Sv.** Arbanassi, 1989. Според И. Гергова тази икона също е дело на зограф Стойо. Виж: **Гергова, И.** Църквата „Св. Георги“ в Арбанаси, ПИ, 3, 2005, 51.

¹¹ Иконата „Архангелски събор“ носи подписите на зографите Недьо, Георги и Драган.

¹² **Гергова, И.** Нови..., 74.

¹³ **Гергова, И.**, Църквата на арбанашкия манастир „Успение Богородично“, Проблеми на изкуството, кн. 1, 1999, 10, 12, 14; **Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров,** Корпус..., 136, 147

¹⁴ **Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров,** Корпус..., 99, 147; Известни са имената на зографите: даскал Кръстю, Цою и Георги.

¹⁵ **Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров,** Корпус..., 99; **Гергова, И.** Църквата..., 9 — 18.

а вероятно и при изписването на наоса на храм „Рождество Христово“ вземат участие зографи от една и съща школа — тревненската¹⁶. С името на един от авторите на иконата „Архангелски събор“ — Недьо се свързва и работата върху стенописите в параклиса „Св. Харалампий“. По стил те се доближават до творчеството и на друг един зограф, който работи в наоса на храм „Св. Георги“ (1709—10) — Стойо¹⁷.

През последните няколко години новоразкритите стенописи от притвора на манастира „Успение Богородично“, дело на същите зографи, насочват вниманието на изследователите отново към въпроса за основоположниците на тревненската живописна школа¹⁸.

Когато издирват легендите за основоположниците на тревненската школа, изследователите посочват и предавана устно история за пребиваването на Света гора на един от първооснователите на школата¹⁹. Ако се вгледаме в творбите на тези зографи от началото на XVIII в., проличава тяхната единност с процесите и тенденциите, които характеризират църковното изкуство на Балканите през разглеждания период, чийто център се явява Света гора. Прави впечатление и продуктивността им — само в рамките на района на Арбанаси и Търново са изпълнени храмови ансамбли и икони, които са свидетелство за изградените качества и опит в храмовата украса на техните майстори. Част от паметниците днес са запазени и проучени, за други съдим по фотографии (стенописите от храм „Св. Георги“, с. Арбанаси), има и такива, които до този момент не са били обект на научен интерес.

Към все още непубликуваните и неизвестни творби на тревненските майстори от началото на XVIII в. се отнася и една икона с фрагментарно запазено изображение на „Кръщение Христово“ (ил. 5), която по своите стилкови характеристики съответства изцяло на отдавна известните икони от Присовския и Къпиновски манастири. През 2004 г. иконата се намираще в параклиса „Въведение Богородично“ на Къпиновския манастир. Размерите ѝ, декоративният дърворезбен орнамент, както и фрагментите

¹⁶ Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров, Корпус..., 99. Авторите на Корпуса причисляват и даскал Недьо, който работи в наоса на храм „Успение Богородично“, с. Арбанаси, (1688) към зографския екип, който работи през 1681 г. в друг арбанашки храм — „Рождество Христово“.

¹⁷ Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров, Корпус..., 125 — 126; Гергова, И. Църквата „Св. Георги“ в Арбанаси, Проблеми на изкуството, 3, 2005, 47 — 53.

¹⁸ Николова, Г. Новоразкрити стенописи от притвора на манастирската църква „Успение Богородично“ в Арбанаси, Проблеми на изкуството, 1, 2007, 55.

¹⁹ Виж: Василиев, А. Български..., 23.

от живопис по нея са стилово и колоритно сходни с вече споменатите творби на тревненските зографи от 1735 г. Третирането на лицата на Исус Христос, св. Йоан Кръстител и ангелите, техните конкретни детайли са подобни на иконите „Архангелски събор“, „Св. Йоан Кръстител“, „Св. прор. Илия“, но също и на някои стенописи от храмовете в Арбанаси — например тези от наоса на храм „Св. Георги“²⁰, както и тези от параклиса „Св. Харалампий“ (храм „Св. Атанасий“)²¹. Поради разрушената долна половина на иконата е трудно да се реконструира изцяло композицията, но от запазената живопис и графия личи ръката на опитен зограф, който умело придава одушевеност на образите, изисканост и пестеливост на композицията. Фигурите изпълват изобразителното поле почти изцяло и доминират над характерните за тази иконографска схема детайли от заобикалящата среда, така както е изпълнена и композирана и иконата „Архангелски събор“. Подобна иконографска композиция е приложена и при изписването на „Кръщение Христово“ в наоса на храм „Рождество Христово“ в Арбанаси (ил. 6)²². При третирането на телесните части и по-конкретно при ликовете се забелязват скъсените пропорции на носа, характерните удебелявания на отделни детайли, както и уголемени бадемвидни очи — с повдигнат нагоре поглед²³. Изключително сходни рисунъчни характеристики притежава живописиста от наоса на храм „Св. Георги“ в Арбанаси, например образите на Исус Христос Пантократор и ангелите от зенита на централния свод²⁴. Сходства са видни както по отношение третирането на носа, очите, веждите и ушите на Исус Христос, така също и при детайли като поставянето на затъмняването под долната устна, начина на изписване на мустаците и характерното разделяне на брадата. Аналогични характеристики се забелязват и при изграждането на образите на ангелите. Запазеният посветителски надпис от този храм свидетелства за имената на зографите — Стойо и Христо, като с работата в наоса се свързва името на зограф Стойо²⁵.

²⁰ Виж публикуваните фотографии на стенописите в: Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров, Корпус..., 119, както и бел. 9 и 10 по-горе.

²¹ Виж: Ръцева, Св. Църквата „Св. Атанасий“ в Арбанаси и традициите на епископското ателие, ВТ, 2005.

²² Други подобни схеми са известни още от: параклиса „Св. Йоан Предтеча“, храм „Рождество Христово“, Арбанаси; от наоса на храм „Св. Атанасий“, Арбанаси; от една икона от Горна Оряховица — сега в НАМ, от икона от Присовския манастир — сега в НЦИАМ и др.

²³ За характерните особености на живописиста от Трявна от първите три десетилетия на XVIII в. виж: Гергова, И. Църквата..., 50.

²⁴ Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров, Корпус..., 118.

²⁵ Гергова, И., Е. Попова, Е. Генова, Н. Клисаров, Корпус..., 125.

Икона „Архангелски събор”,
1735 г., Присовски манастир

Икона „Св. Николай”,
Къпиновски манастир

*Икона „Кръщение Христово”,
Къпиновски манастир*

Икона „Св. прор. Илия”, Къпиновски манастир

Икона „Св. Йоан Кръстител”, Къпиновски манастир

„Кръщение Христово”, стенопис от храм „Рождество Христово” с. Арбанаси.

Цялостното тежко състояние на живописния слой не позволява да бъде направен по-детайлен анализ на творбата, но прави възможно излагането на хипотезата за принадлежността на тази творба към делото на същото тревненско ателие, от което са и другите няколко икони, дори свързането ѝ с името на зографа Стойо, както и отнасянето ѝ към първата третина на XVIII в.

Настоящата публикация има за цел, освен въвеждането в научно обръщение на творбата, да насочи вниманието на изследователите към нейното реставриране и полагане на нужните усилия за по-надеждното ѝ съхранение, което заслужават подобни ценни паметници на християнското изкуство.

Иконописната продукция на ранните тревненски зографи, много по-богата от разгледаните тук примери, все още не е детайлно изследвана и публикувана. Немаловажно, за да бъде направен един задоволителен анализ на творчеството им, е съотнасянето на тези творби с много подобните им аналози, съхранявани днес в един широк ареал из съседните балкански страни. Така биха могли да се потърсят и изградят обосновани тези за възникването на дейността на ранните зографи, подписващи себе си „от Трявна“.